

technische kringen te etaleren. Hij was bijvoorbeeld geen lid van de Nederlandse Vereniging van Werktuig- en Scheepsbouwkundigen, waarin eind 19e eeuw de meeste leidinggevende personen in de Nederlandse scheeps- en machinebouw verenigd waren. Toch was hij zeker ook niet het type van de teruggetrokken werelvreemde uitvinder. Zijn zeer uitgebreide deelname aan nijverheidstentoonstellingen en de reclame daarbij duidt op een dynamische verkoop-politiek. Ook de verkoop van zijn octrooi in Duitsland wijst op een welbewuste marktstrategie. In zijn korte biografie wordt Van Rennes omschreven

als „een eenvoudig mens, peinzer en knutselaar“, „een hard werker die nimmer de behoefte had zijn arbeid en zijn wezen te plaatsen op het presenteerblad der persoonlijke reclame“. Aan deze bescheidenheid is onze geringe kennis van Van Rennes zijn persoon en zijn activiteiten te wijten.

Op 30 november 1912 overleed Van Rennes, nage-noeg niet herdacht in de pers. Dit artikel kan een klein posthuum eerherstel zijn.

T.U. Eindhoven
Postbus 513

Drs Giel van Hooff

UTRECHT ALS DOORGANGSPLAATS VOOR PELGRIMS UIT IJSLAND EN NOORWEGEN

Wanneer men als Nederlander in een IJslands reis-verslag van omstreeks 1155 leest, dat een van de pelgrimswegen van Noorwegen naar Rome via Utrecht leidt, is men geneigd de wenkbrauwen te fronsen. Wanneer men verder leest dat de pelgrims in datzelfde Utrecht de staf en de ransel opnemen en de zegen voor de tocht ontvangen, worden de rimpels boven de ogen nog dieper. Waarom via Utrecht en waarom hier de staf en de ransel opgenomen? Zou men niet veeleer verwachten, dat de route via Duitsland ging?

De reisbeschrijving, waar hier nu sprake van is, is geschreven door een IJslands geestelijke, Nikulás Bergsson geheten. Nikulás maakte van 1150 tot 1154 een pelgrimstocht die in IJsland begon en via Rome naar Jeruzalem ging. Toen hij terugkwam, schreef hij een verslag over zijn reis. Een lang verhaal is het niet geworden - zeker niet, wanneer men in aanmerking neemt dat de schrijver vier jaar was wegge-weest - want in druk beslaat de tekst nog geen vijftien pagina's. In dat korte bestek beschrijft Nikulás de route van de ene belangrijke plaats naar de andere en vermeldt hij hoeveel dagen lopen ze van elkaar verwijderd zijn. Verder geeft hij aan, welke overnachtingsmogelijkheden er zijn in kloosters en hospitia en noemt hij de bezienswaardigheden die er op de route liggen. Gewoonlijk zijn dat graven van heiligen, of kerken waar belangrijke relikwieën bewaard worden. Het begin van de tocht naar Rome wordt per schip afgelegd, daarna gaat het te voet. Van IJsland naar Noorwegen - Nikulás noemt hier geen plaatsnamen - is het zeven dagen zeilen. Van Noorwegen gaat het zuidwaarts naar Mainz in Duitsland en vervolgens naar Rome. Voor de etappe Noorwegen-Mainz geeft Nikulás twee mogelijkheden: de ene is over het Skagerrak naar Ålborg in Denemarken en verder te voet door Jutland en Duitsland; de ander is over de Noord-zee, de Zuiderzee en de Vecht naar Utrecht en verder te voet langs de Rijn tot Mainz. In de laatstgenoemde plaats komen twee routes bij elkaar. Zelf heeft Nikulás de weg door Jutland en Noord-Duitsland genomen

en dit is volgens hem ook de meest gangbare. Hij noemt echter de weg via Utrecht als een goed alternatief.

Waarom via Utrecht?

Het antwoord op de vraag, waarom in Nikulás' tijd, dus in de twaalfde eeuw, één van de pelgrimsroutes van Noorwegen naar Rome via Utrecht liep, is dat er toen handelsverbindingen waren tussen de West-noorse havenstad Bergen en de Domstad in de Lage Landen. Regelmatig voeren er tussen deze beide steden schepen heen en weer. Pelgrims die van IJsland naar Noorwegen waren overgestoken of uit Noorwegen zelf kwamen, konden, op voorwaarde natuurlijk dat er plaats was, zowel op de heen- als op de terugreis vervoer krijgen. Hetzelfde gold voor bedevaart-gangers uit Zweden en Denemarken, maar deze zullen wel gewoonlijk via Jutland en Noord-Duitsland of direct via Duitsland zijn gegaan. Het zal van de beschikbare ruimte hebben afgehangen of en hoeveel pelgrims er meegenomen konden worden. Misschien ook daarvan of ze een duit op zak hadden en in de kosten konden bijdragen. In het algemeen hadden pelgrims bijzondere voorrechten en werden gewone burgers aangemaand om hun gratis voedsel en vervoer te verlenen, maar het is natuurlijk maar de vraag of iedereen die aanmaning opvolgde. Als de bedevaartgangers op de terugweg weer in Utrecht aankwamen en daar schepen zochten, die het Noorse Bergen als eindbestemming hadden, zal het nog meer van de goedheid van de schippers hebben afgehangen, want dan was er stellig niet veel meer over van het meegenomen geld.

De reden waarom Noorse schippers naar Utrecht voeren, was om er handel te drijven, niet alleen met de bewoners van de stad zelf, maar ook met Vlamingen en Duitsers die via de rivieren naar de Domstad kwamen. Haar functie als haven- en handelsplaats had Utrecht te danken aan een gunstige ligging: via de Zuiderzee en de Vecht was de stad goed bereikbaar

voor schepen uit Scandinavië en de Oostzeelanden, en via de Rijn en de Kromme Rijn, die toentertijd breder was dan nu, voor het binnenlandse verkeer. Toen Nikulás zijn reisverslag schreef, bloeide deze handel volop. Toch was ze nog niet van oude datum, want vóór 1100 had Utrecht als handelsplaats nauwelijks enige betekenis. Ze zou niet van lange duur zijn, want na omstreeks 1200 namen steden aan de Zuiderzee als Amsterdam en Stavoren Utrechts functie als havenstad grotendeels over. De tijd waarin de Domstad een centrum was voor internationale handel, viel dus ongeveer samen met de twaalfde eeuw. Die handel spitste zich vooral toe op de jaarmarkten. In Utrecht werden deze gehouden rond Pasen, Sint-Jan (24 juni), Maria-Geboorte (8 september) en Sint-Maarten (11 november). In de overblijvende tijd werd er veel

ver hun weg zochten naar de Domstad over de Vecht of de Rijn. Onder deze waren ook Noorse vaartuigen. Die werden nu niet meer met schrik en beven tegemoet gekeken, maar juist met vreugde ontvangen. Immers, ze brachten belangrijke waren als vis en hout mee, en droegen met hun handel bij aan de welvaart van de stad. Dat ze bij tijd en wijle ook pelgrims meenamen, zal in die tijd als een vanzelfsprekendheid zijn beschouwd.

De staf en de ransel

Het zal van verschillende factoren hebben afgehangen of de pelgrims die in Bergen waren aangekomen, overstaken naar Utrecht of naar Ålborg in Noord-Jutland. Allereerst natuurlijk daarvan of er schepen aan de kade lagen, die naar deze plaatsen voeren, en

1. IJsland	5. Keulen
2. Bergen	6. Mainz
3. Ålborg	7. Rome
4. Utrecht	

minder gevaren en vanuit Scandinavië kwamen er in de wintermaanden zo goed als in het geheel geen boten.

De weg naar Utrecht was de Noren niet onbekend. In de negende eeuw al hadden ze ontdekt dat deze plaats op een gunstig gelegen knooppunt van waterwegen lag. Toen hadden ze er een hoofdkwartier gesticht, van waaruit ze rooftochten ondernamen. Vooral het zuidelijker gelegen handelscentrum Dorstad had het zwaar te verduren. De totale vernietiging van deze stad had tot gevolg dat de handel in Utrecht ging bloeien en dat schepen van heinde en

of deze plaats voor hen hadden. Verder ook van de reden, waarom de bedevaart werd gemaakt. Zij die op reis gingen om boete te doen, deden dat gewoonlijk te voet en hadden er geen belang bij de wandelafstand te verkorten door het maken van een zeereis.

Een gedeelte van de boetedoening lag immers juist daarin dat de weg lopend werd afgelegd. Maar zij die alleen naar Rome reisden om de zegen van de paus in ontvangst te nemen, of die van huis gingen om genezing te zoeken voor een ziekte, zullen er niets op tegen gehad hebben om over water naar Utrecht te reizen en daar de pelgrimsstaf op te nemen.

Als de pelgrims die van Bergen via Utrecht voeren, voet aan wal gezet hadden, zullen ze op zoek gegaan zijn naar andere bedevaartgangers. Zeker voor Scandinaviërs, die de taal en de weg niet kenden, was het veiliger zich aan te sluiten bij een groep. In zijn reisbeschrijving vertelt Nikulás dat er een zegen over hun tocht werd uitgesproken, voor ze op weg gingen. Uit deze mededeling mogen we opmaken dat hij Utrecht beschouwde als de plaats waar de eigenlijke pelgrimstocht begon. Na de zegening konden de staf en de ransel worden opgenomen en werd de tocht aanvaard, eerst langs de Kromme Rijn, dan langs de Rijn, richting Keulen.

Als de pelgrims over de afstand Utrecht-Keulen hetzelfde aantal dagen deden als Nikulás ervoor opgeeft in zijn reisbeschrijving, zouden ze, als ze op een ochtend vertrokken, zes dagen later 's avonds in de laatstgenoemde stad aankomen. Aangezien de afstand Utrecht-Keulen ongeveer 230 kilometer bedraagt, hadden ze dan gemiddeld veertig kilometer per dag afgelegd. Over de etappe Keulen-Mainz, dus de erop volgende, wordt volgens Nikulás drie dagen gelopen. De afstand tussen die steden bedraagt ongeveer 180 kilometer en hier is het gemiddelde derhalve zestig kilometer per dag, zo'n twintig meer. Dat is een tamelijk groot verschil, maar in Nikulás' reisbeschrijving is het niet opvallend. Nikulás laat zijn pelgrims over het geheel genomen nogal ongelijke afstanden per dag afleggen. Gewoonlijk schommelen ze tussen de 16 en 45 kilometer. Een enkele keer wordt er een langere mars gemaakt. Eenmaal zelfs wordt er volgens zijn aanwijzingen 80 kilometer op een dag gelopen.

Hallur Teitsson

Het zou natuurlijk heel aardig geweest zijn, als nu ook gezegd kon worden, om hoeveel pelgrims het ging die via Utrecht naar het zuiden trokken. Dat is echter niet mogelijk. Er worden in de bronnen geen getallen genoemd. Er wordt trouwens ook maar zelden verteld welke route de mensen namen, van wie om de een of andere reden wordt vermeld dat ze een pelgrimsreis hebben gemaakt. Toch kan wel worden vastgesteld dat het niet om grote groepen gegaan is. De Scandinavische landen waren dun bevolkt en slechts weinigen hadden de middelen om de lange reis te bekostigen of de kracht om de inspanningen en de gevaren van de tocht te doorstaan. Velen hadden ook eenvoudig niet de gelegenheid om lange tijd weg te blijven, en in korte tijd kon de reis heen en terug naar Rome of andere bedevaartplaatsen in Zuid-Europa niet gemaakt worden, al was het alleen maar omdat de bootverbindingen in de winter gewoonlijk stil lagen.

Nog minder dan aantallen, kunnen namen worden genoemd. In feite kennen we slechts van één IJslander, die via Utrecht gereisd is, de naam. Deze luidt Hallur Teitsson. Hallur - IJslanders noemden en noemen zichzelf bij de voornaam - werd in 1149 op ongeveer zestigjarige leeftijd tot bisschop gekozen. Nog dezelfde zomer vertrok hij naar het buitenland. Er wordt niet

verteld, waarheen hij gegaan is, maar ongetwijfeld is het Rome geweest, en heeft Hallur, voor hij zijn ambt aanvaardde, de zegen van de paus in ontvangst willen nemen. De terugreis in 1150, zo vertellen de bronnen, ondernam hij via Utrecht. Verder kwam hij niet, want hier overleed hij.

Over Hallur wordt een mededeling gedaan die in het verband van ons onderwerp van belang is. Deze is dat hij de taal sprak van alle landen waar hij kwam, alsof hij er geboren was. Dat is stellig overdreven, en we hoeven ons dus niet voor te stellen dat Hallur zich bijvoorbeeld met inwoners van Utrecht kon onderhouden in de taal die daar in het midden van de twaalfde eeuw werd gesproken. Waarschijnlijker is het dat hij goed Latijn sprak, zodat hij in ieder geval met de geestelijken uit de stad kon praten. Het is echter de vraag, of hij dat gedaan heeft. Hij stierf in het jaar dat hij in Utrecht was, en zal dus stellig niet in goede gezondheid verkeerd hebben. Bovendien waren de omstandigheden niet gunstig om rustige gesprekken te voeren. Twee jaar tevoren was een groot deel van de stad door brand in de as gelegd en nu werd het herstel met man en macht aangepakt. Daarbij kwam dat juist in het jaar 1150 de verkiezingen plaats vonden voor een nieuwe bisschop en die gingen met veel gekrakeel gepaard.

De Nederlandse bronnen geven over Hallur, en trouwens in het algemeen over Utrecht als doorgangplaats voor pelgrims uit Scandinavië geen inlichtingen. Dat is niet zo merkwaardig, want in de twaalfde eeuw werd er nog maar weinig op schrift gezet. Bovendien is er in Utrecht zelf in de middeleeuwen verschillende malen brand geweest en daarbij zal wel het nodige perkament verloren gegaan zijn. Maar het betekent dat we voor de kennis over ons onderwerp zijn aangewezen op IJslandse geschriften. Van deze is de reisbeschrijving van Nikulás Bergsson de belangrijkste. De saga, waarin over Hallur Teitsson en zijn dood in Utrecht wordt verteld, kan beschouwd worden als een aanvulling op Nikulás' informatie over Utrecht als doorgangplaats voor pelgrims uit Scandinavië.

Skandinavisch Instituut

G. A. van der Toorn-Piebenga

R.U. Groningen

Grote Kruisstraat 2

Geraadpleegde literatuur

K. Kálund, *Alfraedi íslenzk*, København 1908 (hierin staat Nikulás Bergssons reisbeschrijving op p. 12-23).

F. P. Magoun, „The Pilgrim Diary of Nikulas of Munkathvera: The Road to Rome“, in: *Mediaeval Studies* VI, 1944, p. 314-354.

Biskupa Sögur I, Kaupmannahöfn 1858 (hierin staan op verschillende plaatsen inlichtingen over Hallur Teitsson).

J. E. A. L. Struick, *Utrecht door de eeuwen heen*, Utrecht 1968.